

OTO PUTUJE NA ŽENEVSKO JEZERO

I

Smrt Ota Bauera nije mogla da mi oduzme onu njegovu večnu prisutnost usađenu negde veoma duboko u meni.

Oto Bauer, pomislih, u stvari je samo zaspao umoran od dugog, patničkog putovanja. Jer, zapravo, on i ne može umreti, iščeznuti tek tako — da sklopi oči, da se ukoči i ohladi. Ipak, postoji i nešto što je jače od svega toga, od onog mučnog saznanja da je čovek umro, da ga jednostavno više nema, nešto što svojom snagom, nekim vidom svog večnog prisustva, nadjača i pobjedi smrt.

Sem mene nikoga više nije bilo na njegovoj sahrani. Njih šestorica u pohabanim, crnim uniformama nosilo je kovčeg. Koráčali su polako, ukorak. Tugaljivo je rskao šljunak pod nogama.

Ljudi u crnim uniformama — žbiri smrti — svojim ravnomernim koracima pevaju pozdrav ovozemaljskom životu.

Mislio sam o pokojniku. Njegova smrt, odjednom, nije delovala tako strašno. Potresniji je bio njegov život. A to što sam ja jedini na njegovoj sahrani samo je gorka činjenica. Ali, pomislih, i to sada nema više gotovo nikakvog značaja, bar sada, kada je sve svršeno. Najzad, bila je to želja pokojnika — da ga inkognito sahranimo. Bez ikakvog ceremonijala.

Bio jednom jedan čovek, možda neobičan čovek, možda i pomalo osobenjak, ali dobar čovek. Nezapaženo i tiho oputovao u večnost. To je sve.

Ispred mene, preko staze, pretrča kos, stade za trenutak osluškujući nešto, a onda odskakuta i nestade u visokoj travuljini, što je skrivala od pogleda stare, napuštene grobove. I negde iz daljine, tamo sa reke, dotrča do groblja prigušen pisak voza.

Oto Bauer je veoma voleo da mašta o jednom dalekom putu bez kraja.

Bilo mi je drago što sam uspeo da udovoljim njegovoj želji, da ga sahranimo na ovome groblju. To je bilo još jedino i poslednje što sam mogao da učinim za njega. Kod jednog starca nedaleko odavde kupio sam četiri velika buketa cveća i dva venca. Sve je to sada kao nekakav prtljag počivalo na njegovom skromnom kovčegu za koji je on ostavio novac od prodanih knjiga.

Na trenutak malo zastadoh utonuvši u bezvredno razmišljanje, ako čovek uopšte i može o nečem bezvrednom razmišljati na sahrani dragog prijatelja. Sunce je prosto pržilo i nemilosrdno udaralo u kovčeg, kao da mu se pri toj poslednjoj šetnji ruga poigravajući se njegovim ostacima koje ćemo za koji trenutak prepustiti crvima i vekovima.

Onda pođoh, jer su ljudi već dosta poodmakli. Upravo se penju blagom uzvišicom koračajući još ukorak, poput vojnika. Zavili smo prečicom i zaustavili se kraj iskopane rake. Tu su već čekala trojica sa lopatama. Zapahnu miris ilovače. Kovčeg smo onda lagano spustili u jamu. Bacih poveći grumen zemlje. On tupo tresnu po poklopcu.

Dugo sam još stajao kraj groba.

Ljudi su bacali zemlju u raku. Sanduk je polako nestajao. Kao jedan svet.

»Gledajte ovo groblje. Zar to nije galerija u kojoj se nanovo počinje živeti?« čuo sam daleko negde glas mog pokojnog prijatelja.

II

Oto Bauer nije imao nikoga. Nikada se nije ženio. On je bio još jedini živi član svoje porodice, koja je po pokojnikovom pričaju bila neobično razgranata, kao retko koja u ovom našem gradu. Kako su godine promicale porodica se raspadala, mnogi su pomrli, dok je većina bila internirana u koncentracione logore gde su mučki uništeni, umoreni glađu, cijankalijem, ili su podlegli kao žrtve monstruoznih eksperimenata. Oto Bauer je nekom čudnom igrom slučaja, ili sudbine, uspeo da izdrži sve to i da dočeka oslobođenje i slobodu.

Stanovao je nedaleko starog i već gotovo zaboravljenog jevrejskog groblja, u kući što me je uvek podsećala na nekakav romansko-gotski zamak, čiji su vlasnici od pamtiveka zatvarali u njega svoju plavu krv. Beskrajno dugim decenijama karbonizirani zidovi još su prkosili vremenu. Memom i prašinom bivših života, raskalašnim, setnim, većno tužnim i nežnim, ljubavnim svirkama lutnji uštogljenih salonskih gospodičića, ova građevina, određena za rušenje, žmirkala je pod titrajima luckastog svetla gasnih fenjera, sitnih i sivih kao mišije oči.

Tako sam uvek doživljavao tu njegovu kuću kada bih dolazio k njemu u posetu, ili dok bih u dugim šetnjama prolazio mimo nje, otrgnuvši s proleća sa nekim strahopoštovanjem koji buketić jorgovana, što je još jedini davao svemu tome ton pravoga života. Kuću su gradske vlasti stavile u spisak objekata za rušenje, ali na njegovu molbu da je ne ruše za njegova života, za što će on u znak zahvalnosti pokloniti gradskom muzeju sve umetničke slike, stilski nameštaj i ostale porodične dragocenosti, sem biblioteke, kuća nije bila srušena.

Oto Bauer je živeo potpuno usamljen u jednoj velikoj sobi na gornjem spratu, čiji prozori gledaju vekovno istim pogledom ka starom, napuštenom groblju i perivoju. Tamo na groblju, vetrovi su čudnovato šumorili u granama vrba. Njihovo lišće je s jeseni primalo lelujavost smrtnog leta leptira. Na iskrzanim, poobaranim spomenicima, sa kojih se nisu više mogli pročitati imena i godine, zaustavljala se svakodnevno, u večernje sate, senka mog prijatelja, pripremajući se da u veoma skorom vremenu preseli i svoje bivstvovanje u mir za njega srećne večnosti.

Kada bi završio svoju uobičajenu šetnju po groblju, Oto Bauer se sporim, staračkim koracima vraćao gore, u svoju sobu. U njoj preko dana beše uvek prilično mračno. On nije voleo intenzivnost dnevne svetlosti, već polusvetlo. Iako nisam nikada voleo takve sobe iz kojih je zračila večna prisutnost smrti, raspadanja, u njoj sam se začudo osećao veoma prijatno. Sati su tekli veoma brzo dok bih u miru razgledao sve što se nalazilo u sobi, otkrivajući u svim tim stvarima nanovo nešto novo, ili dok bih vodio duge razgovore s njim, sedeći u udobnim, dubokim naslonjačama od nekakve skupocene kože. Ti časovi značili su za nas obojicu veoma mnogo. On je to osećao, pa se i trudio, bilo je to tako očigledno, da to bude vreme zaista što prijatnije za obojicu, a za mene naročito. Posedovao je čudnovatu moć da od jednog naizgled najobičnijeg trenutka stvori raskošnu impresiju punu poezije i jedino njemu svojstvenog života. Stvari oko nas dobijale su dušu. Naše disanje je poprimalo oblik širine kojom se poput najdivnije sonatine širi odjek, udahnujući besmrtnost stvarima što su nas okružavale cizelerskom anatomijom svog postojanja između polutame i one uske trake sunca, što je tvrdoglavo prodiralo kroz škrte otvore na prašnjavim zastorima. I činilo se da moj prijatelj ima u sebi nepresušni izvor tih impresija, jer beše dovoljno samo jedna sitna, još nenaglašena misao, nedovršena reč, neki recital iz klasične poezije, pa da pred njegovim očima, sjajnim i pepeljastim oživi izvanredno plastična slika. Sve te slike zapravo trebalo je da mi ostave u amanet neizbrisivu uspomenu njegovog duhovnog življenja.

Susrevši ga pre dve godine, prvi put, na jednoj književnoj večeri posvećenoj palim Jevrejima, privukao me je baš tom svojom snagom što je tako čudnovato zračila iz njega. Sećam se da smo tada do kasno u noć, šetajući ulicama Stare varoši, diskuto-

vali o njegovom ljubimcu, ocu Pestalociju. Beše to posebno uživanje dok sam ga slušao sa koliko žara govori o njemu, o Linhardu i Gertrudi, napominjući pri tom da inače nije pristalica njegovih demagoških shvatanja pedagogije, ali da ga ceni kao izvanrednog etičara sa pomalo donkihotskim shvatanjem života. Tada sam u stvari osetio, što je duže govorio o njemu, da je on, Oto Bauer, doktor i profesor, upravo takva ličnost. Nisam ga žalio. Ali sam saosećao s njim. Spominjući mi tada mnoge svoje kolege s kojima je godinama saradivao na području primenjene psihologije, psihologije emocija, zanosno je pričao o bavarskim brdima nedaleko od Bodenskog jezera, gde je nekoliko godina pre rata proveo nezaboravne trenutke u društvu starih kolega, koje su ubrzo posle toga uništili emigracija, koncentracioni logori. Bio je to njihov poslednji susret u kući tada već pokojnog njihovog profesora Steringa.

Tako smo se sprijateljili. I od toga dana redovno sam dva puta nedeljno odlazio k njemu u posetu, ili bismo šetali ulicama Stare varoši, po tihim alejama napuštenog, jevrejskog groblja nadomak njegove kuće. Svračali bismo i do »Starih krovova« na koju čašicu rakije. On je obično sedeo u uglu, pored prozora, i sa uživanjem gledao kako se po tesnim uličicama pale još oni poslednji fenjeri. Tu smo često i večeravali, dok bi nam debeli i bubuljičav vlasnik lokala, David, grdosija od čoveka, kad bi se gosti razišli, svirao na gitari stare gradske pesme koje je Oto rado slušao. Zatvorenih očiju dimio je onu svoju englesku lulu, i tako, u laganom zanosu, predavao se slatkom zaboravu i uspomenu iz svoje srećne mladosti, kada je kao mlad i nadobudan pesnik sa »Fleurs du mal« u džepu lutao obalom Ženevskog jezera, kada je sanjario o muzici oduševljavajući se Betovenom i Bahom, kada je šetajući kejovima Sene zviždukao Sen-Sansa, kada je vatreno polemisaio o starim kulturama, o Zoroastru i Platonu, tražeći u svim tim delima dalekih svetova mita, muzike, prastare religije, antičke filozofije svoje uzore, i pokušavao da uvek nekako pronađe način kako bi opravdao ljudske zablude i strasti, verujući pri tom i nadajući se da će zdrav ljudski razum ipak nadjačati struje koje su sobom nosile miris dima, okus krvi, vetar sa Istoka i Zapada začet kugom i kolerom svih civilizacija i svih boja ljudske kože. To su bila njegova srećna vremena dok je mogao tako da misli, da se tako ludo nada. I tada nije niko mogao postojati na ovome svetu, nikakvi argumenti, baš niko, ko bi bio u stanju da skrši tu njegovu veru u čoveka, u onu iskonsku i duboku njegovu želju za srećnim mirom, kao jedinom neimaru i tvorcu progresa.

»Smrt je isto tako lepa, na svoj način, kao i život«, govorio mi je još nedavno, tiho, gotovo prigušeno. »Smrt i život zapravo predstavljaju ravnomerni ritam života. To je večita cirkulacija. To je baš ta harmonija prirode. Samoubistvo je surov obračun, oskrnavljenje te nenadmašne harmonije. A dragi moj, zar ratovi

ne predstavljaju baš to u neku ruku? Da, čovek se nekako napokon nesrećno povinuje toj spoznaji i pokušava to da spreči. Žrtvuje se. Daje život ako ustreba. Postaje heroj. Ljudi od njega stvore mit, kult, šta li. . ali još je groznija činjenica da baš ti rade i suprotno, istovremeno. Kakva užasna komedija, bože moj!»

Ali da bi najzad u Otu Baueru sazrela ta spoznaja, trebalo je da prođe toliko krvavih godina, dana, meseci strašnog rata, trebalo je da milioni nedužnih ljudi budu zbrisani sa lica zemlje. Te godine ostaviše u njemu užasne, duboke rane. I one su kasnije godinama proždirale njegovo srce. Danima i noćima budile su se u sve većem i većem obliku nadzemaljske aveti. Stravično su tutnjali njihovi koraci iz neke nedokučive dubine mraka smrtno ranjene duše. U njemu je umirao onaj od iskona rođeni instinkt za istinskim životom. Čovek koji nije mogao zamisliti sebe odvojenog od ljudi kojima je propovedao svoje humane poruke, samoga sebe je bio potpuno izolovao, sazidao živog u zidove one pretpotopske građevine. Čovek koji je jednom ludovao za »Apasionatom«, za onom Listovom »Na vodama vavilonskim«, za »Španskim kapričom«, zadovoljavao se pregršću starih i otrcanih gradskih pesama. I kakva beda beše, istovremeno, oduševljivati se, nakon svega, struganjem i udaranjem masnih i debelih Davidovih prstiju po svetloj konjskoj struni, što ispušta nekakve zvuke, pretvarajući ih u petparačke melodije izvitoperenih gradskih pesama.

III

Trošna i rasklimatana vrata što su vodila u vrt njegove kuće bila su poluotvorena. Te večeri, kada sam već kao po običaju dolazio k njemu, nisam ni slutio da će to biti jedan od naših poslednjih susreta.

Kuća je stršila iza tek olistalih breza, i činilo se da spokojno očekuje svoju sudbinu. Njeni uski, gotski prozori kopljastog oblika delovali su poput krecavih izreza na nekakvim na brzinu improvizovanim kulisama za jednu tragediju, čiji se početak desio još veoma davno i dostigao svoju kulminaciju pre dve decenije i nešto više, i koja sada treba svojim finalom da obeleži ne samo sudbinu Ota Bauera, već i sudbinu mnogih njemu sličnih, i stradanje čitavog jednog naroda i jednu opšteljudsku tragičnu istinu. Izgledalo je da je ta kuća uplašena da ću je probuditi iz vekovnog sna. Noć je njen čuvar. Jedini iskren poklon svih vremena. Noć u kojoj ona potpuno prepuštena samoj sebi živi i dogoreva senkama predaka, što su joj još od davnina ostavili u nasleđstvo uspomenu na svoja zlatna vremena.

Kuća mog prijatelja ćutala je. Izgubila se bila tom ćutnjom u šumoru mladog lišća, u molbi svoga mira, preklinjući me da budem blagor srca kad rastvorim velika vrata njenog sna.

Čudan beše uvek moj susret sa tom građevinom. Večito sam nešto nanovo doživljavao stojeći pred tim trošnim, rasklimatanim vratima od kovanog gvožđa, promatrajući one prozore što su bili zatvoreni, beznačajni jedino za praznog čoveka. Jer život je postojao na njima, iza njih, u njima. Život što se izmenjivao sa smrću, gasio se i nanovo nastajao, poput lišća. Napokon se transformovao u jedan drugi oblik, u nešto kondenzovano što zrači toplinom i neizrecivo bogatom baštinom svojih predaka, klasikom, ustreptalom punoćom zvuka okerastozelene patine i na sebi svojstven način ipak realnom, kao neka neoklasicistička gravira Djan Batiste Piraneza. Proći kroz jednu takvu mrežu doživljavanja, koja se sama po sebi nametala, i doći do Ota, i biti prazan, i ne ostati uzbuđen već na prvom koraku, bilo bi zaista više nego jedno.

Stojeći pred tom građevinom menjala se moja fizionomija. Menjalo se vreme, navike, kriteriji za vaganje principa i vrednosti. Osećao sam onaj pravi život sa svom njegovom dinamikom prolaznosti, strahom, nadama i slutnjama.

Tako posve spontano pripremljen odlazio bih k njemu da doživim sve ono što bi mi on spremio i pružio za vreme od nekoliko sati, koliko bih proveo s njim.

U hodniku je bilo prilično mračno. Jedan jedini prozor beše razbijen i zatvoren daskama, tako da ni ono malo škrte svetlosti škiljavih fenjera sa ulice nije lako moglo da prodre u hodnik. Pipajući po mraku polako sam se penjao vijugavim drvenim stepenicama.

Oto Bauer se nekako nesigurno oglasio, pomalo drhtavo i zbunjeno, kada sam zakucao na vrata njegove sobe.

Četvorica snažnih mladića stajalo je kraj stola na sredini sobe. Na stolu je u neredu ležala ogromna gomila knjiga. Ljudi su, ne obraćajući pažnju na mene, slagali knjige u velike kofere od pletenog pruća. Jednim munjevitim pogledom preleteh preko polica u kojima su još do jučer u besprekornom redu bile raspoređene knjige. Otu se oči čudnovato zacakliše kada primeti sa kolikom sam zabrinutošću pogledao poluprazne police, znajući da veoma dobro znam šta su knjige značile za njega. Prišao mi je i, osmehnuvši se usiljeno, pružio svoju koščatu ruku. Zbunio me je taj smešak u kome je bilo nečeg ledenog, neke bolne grimase koja se nikako nije mogla sakriti, iako se on trudio da bude što mirniji.

— Dragi doktore, oprostite, ali šta to treba da znači? Vaše knjige vi...

— Prodajem ih, izustio je jedva čujno, — prodajem.

— Ne, pa to je nemoguće, doktore! Zar svoje knjige?

On za trenutak izgubi dah. »Prodajem ih, dragi moj. Prodajem. Sve ih prodajem«, prekide on moju reč odjednom čvrstim i sigurnim glasom, da u jedan mah čak i ludo pomislih da mu nije žao, da mu više i nije stalo do njih. Ali kada je još jedanput, mutnim

pogledom prešao preko praznih polica što zjape odjednom tako pusto, stravično, kao duboka senka u očnim dupljama mrtvačke lobanje, primetih kako je sklopio oči i tako dugo ostao nepomično i nemo. Ne rekavši više ni reči, preturao sam po starim, razbacanim knjigama. Na tim izbledelim listovima nije više bilo stihova Homera, Ovidija, Getea. Nije više uzbuđivala dramatika Šekspiraniti besmrtnost Petrarkine ljubavi. Na njima je još jedino ostao vrisak tuge i izgubljenog života. One su za Ota Bauera bile jedino utočište, ostrvo spasa u okeanu njegove usamljenosti. On ih je čuvao do poslednjeg časa svoje pomisli da su mu još potrebne. Sada ih nose ovi ljudi tako hladno, kao da niko ne stoji iza njihovog života i sudbine.

Još uvek je pokušavao da bude relativno pribran i smiren. Kada je video kako i poslednju knjigu sa stola staviše u kofer, oči mu postadoše neobično sjajne a odmah zatim mutne, beživotne, upravo iste onakve kakvim već decenijama bulje one dve glave jelena iznad kamina. U jednom času mi se učini da žali što sam tu, pored njega i njegovog plača, prikrivenog, ali gorkog, potresnog, pitomog i još kao detinjeg. Velika je stvar pored svega ostati pitom, tako pitom kao što to može da bude on, Oto Bauer, profesor i doktor. Moj prijatelj! U njegovim očima se umesto suza pojavila čudna svetlost treperavog kandila u nekom dalekom hramu gde će se odmarati njegova duša. On stoji nepomično poput statue, kao poslednji čuvar Akropole koga je pregazilo vreme.

Ljudi su odneli knjige. Čuli smo bat njihovih koraka po drvenim stepenicama u hodniku.

Preko mog ramena Oto je gledao u prazne police. Čitali smo.

— Žalosno je ovo, sve ovo, zar ne? reče on najzad.

Neprimetno klimnuh glavom. Pitao sam se, šta bih mogao da mu sad kažem.

On je duboko disao. Tu pomaže samo ćutanje.

Oto me pogleda. »Ovako je bolje«, kaže on prigušeno. »Iskreno govoreći, sve je to u stvari tako mizerno, vulgarno ništavno, i ova moja tuga, ako je to sada uopšte tuga, jer ja više ne mogu da budem ni tužan. Ja sam samo jedan od miliona onih što se mrtvi izgubiše u užasnoj stihiji totalnog istrebljenja jednog čitavog, nedužnog naroda. Vi se možda čudite, dragi moj prijatelju, ali ja zaista posle svega što sam prošao ne mogu da budem tužan. Da bi čovek mogao da bude tužan, mora da u njemu samome ima nečega što je još preostalo od života, od stvari, od nekoga koga ste, recimo, voleli, od sećanja, od divnih uspomena. Ja više apsolutno ništa nemam. Ništa sem patnje. Pa ja sam samo jedna trula gomila mesa i kostiju u čijim pukotinama tako pusto struji prisutnost smrti. I ja u stvari nisam više živ. To je sve jedino poslednji trzaj inercije — feder izanđalog časovnika koji se još nije sasvim odmotao. Sve stvari što me ovde okružuju umiru zajedno sa mnom. Ja sam njima dao život. Kad ja nestanem, nestaju i one, tihe, neprimetne, kao i ja. Za mene su i moje knjige postale od-

jednom mrtve stvari. Moje knjige, zamislite! Pa ja sam u njima tražio i video veličinu sveta, grandioznost čoveka i njegovog uma. Tragediju koju sam na žalost preživeo, preživeo samo prividno, fizički, nisam zapravo nikako mogao da umanjim time, već naprotiv, ona je postajala još veća u onom jezivom kontrastu — lepota života, veliki ljudi — beda i ništavilo života i ljudi monstrumi. I — prodao sam knjige. A one su mi bile, kažem, jedina neprocenjiva vrednost prema svim ovim stvarima ovde, što bi drugi nazivali banoslovnim bogatstvom trulih aristokrata — Jevreja. Bože moj!« Oto se malo pomače u svojoj fotelji, i okrenuvši leđa praznimolicama, pripali lulu. U dimu za trenutak, kao u magli, nestade njegovo sivo smežurano lice.

»Nikada nisam mogao da se pomirim«, nastavi on tišim glasom i malo smirenije, »sa onim što ljudi obično nazivaju srećom, da sam eto nekako uspeo, ne znam ni sam kako, da izdržim sve one neopisive muke. Kako sam samo mogao izdržati gledajući godinama smrti u oči, gledajući kako hiljade, hiljade ljudi, žena, dece, staraca, svrstani u kolone, goli, izgladneli, poniženi do krajnosti, odlaze u smrt? I uvek sam se pitao, zašto sam ostao živ? Da ovako stradavam? Pa od toga se ne može pobeći. Nikada se ne može od toga pobeći. Nikuda. Čak ni u smrt! Moj kolega doktor Rajman nije izdržao. On se ubio. I mnogi nisu izdržali. A kada se samo setim koliko smo radili za opšteljudsku stvar. Svi smo mi umnogome doprineli razvoju nauke. Ipak, istorija nas neće zaboraviti. Moji drugovi su bili savesnog znanja, formirani na učenju Kanta, Hegela, Ritera i ostalih. Mi smo se razvijali, dragi moj, rasli smo upravo u ono vreme kada se na mladoj stabljici počese da javljaju prvi plodovi, kada je nauka prestala da sebe smatra protivrečnošću života. Naš profesor, doktor Štering, dolazio je na predavanja sa tomovima i tomovima grandioznih dela iz oblasti filozofije i literature. Tada se, prijatelju moj, pokušavalo da se u duhu dijalektike reše mnoga savremena pitanja; to nije bilo moguće, naravno, ali je svakako dovelo do jasnijeg saznanja činjenica. Upravo ti naši profesori doneli su sa sobom te zavetne snove, žarku veru u nauku i ljude. Katedre su za njih bile sveti naloži s kojih su bili pozvani da objavljuju istinu. Dolazili su u slušaonice ne kao nekakvi samozvani naučnici, ili tako nešto, ne, dragi moj. To su bili misionari ljudske religije. . .! Ali dok su oni izgarali u svom pozivu, drugi su već pripremali dan i čas kada će definitivno raskrstiti s njima. Prvo njih, a onda sve druge, ceo narod. Ali mi smo pripadali odvratnoj rasi koju je trebalo iskoreniti. Teši me ipak jedno, i ove naše žrtve, zajedničke naše žrtve, naći će svoj puni smisao, kad-tad. Zdrav razum će ipak pobediti i ljudi, čovečanstvo, će još jednom uvideti sve svoje zablude. Doći će taj veliki dan. Ja, na žalost, neću biti tu, ali znam da će tako biti i to mi je dovoljno da bar umrem mirno, ipak srećno, sa smeškom.«

Oto ustade. Učinio je nekoliko koraka po sobi. Pod je škripao sada jače no ikada. Kao da se uvija i stenje pod teretom njegovog tela koje se sve više opušta i postaje teže.

Sa zida se oglasio stari sat.

Kuvao je kafu na malom gasnom štednjaku, sav nekako izgubljen u toj velikoj prostoriji što je lebdela u skromnoj svetlosti. Doneo je kafu, pripalio lulu i ponovo seo u fotelju. Cutali smo. Činilo se kao da oslušujemo još nešto što nije kazano, a što živi tu, pored nas. Oto je onako koščat, bele kose, ukopan u kožnoj fotelji, zurio u oblake dima što su se poput senki valjali u mrak. Popili smo u tišini i poslednju šoljicu kafe, prividno mirni, prividno pomireni sa sobom, sa sudbinom i satima što sporo odmiču, odjednom. Ovi sati, kao krvotok u čoveka na samrti.

Kada sam polazio kući, Oto je za mnom nosio sveću dok smo silazili niz vijugave, drvene stepenice. Na izlazu mi je pružio svoju tanku, hladnu ruku. I ništa nije rekao.

Čuo sam kako se Oto udaljava penjući se umorno stepenicama. Pošao sam. Kolona fenjera oteгла se u beskraj.

IV

Stvari su u sobi izgledale kao skup duhova, i kao da su upirale svoje oči u vrata na kojima zastadoh na trenutak, dok je kroz njih prodirao poslednji odsjaj dana... —

Bio je to naš pretposlednji susret.

On je sedeo u kožnoj fotelji ispred praznih polica. Usta mu behu poluotvorena, tako da su mu se videli zubi. Promatrao sam ga u njegovoj tipičnoj pozi za pisaćim stolom. Preko njegove snežnobeke kose nežno se slivala prijatna zelenkasta svetlost stolne lampe. Bio je veoma oronuo. Nestalo je i ono još malo svežine na njegovim upalim obrazima. Njegov glas koji je uvek delovao kao neka vrsta protivreakcije, znak bunta, primio je oblik totalnog opuštanja i utabani put ka slomu. Sve me to jako uznemiri. To je onaj čovek, mislio sam gledajući ga, onaj čovek o čijoj se hrabrosti u logoru i pisalo jednom. Uvek je bio velik, dostojno njegovog shvatanja života, velik u patnji, velik i u ovim trenucima svog svesnog umiranja. Ljudi su mnogo pričali o njegovoj hrabrosti, ali on — nikada. Kada se ranije događalo da se slučajno nađe u nekom društvu i da neko povede reč o njemu, on se uvek nekako izvukao, jednostavno neprimetno se uklonio. Smatrao je da sve to nije nikakvo naročito herojstvo da bi o tome trebalo trošiti toliko dragocenih reči. To je jednostavno bila ljudska dužnost, govorio je. Ljudska dužnost i ništa više.

Gledam Ota Bauera i odjednom se tako intenzivno sećam svega što se toliko pričalo o njemu, prosto kao o nekoj legendi, što se eto prenosi s kolena na koleno; priča se ta legenda negde

možda baš i sada dok ja ovako stojim tu, kraj njega, kao svedok njegovog iščezavanja, bespomoćan i užasno utučen zbog toga.

Zagreb, februara 1942. godine. Bilo je gotovo besmisleno išta uraditi da bi čovek nekako uspeo da spase svoju glavu a kamoli tuđu. Tako su ljudi mislili i tako se ponašali. Njih stotinak Jevreja, jedna stotina od budućih miliona, sabijeno u nekakvoj tesnoj sobi već danima čeka internaciju. Dok se kroz prozor mogao videti grad obavijen tamom ratnih godina, nekako se činilo da je zaista sve svršeno, ljudi su onako neispavani, premoreni, jedino gajili suludu nadu da neće biti oterani u logore, već će ih jednostavno likvidirati ovde, dole, u velikom betonskom dvorištu, postaviti onako okrenute leđima prema zidu, iskrzanom i sivom, i pustiti na njih dug rafal. Sa Biblijom u rukama, sa molitvom na usnama ljudi su čekali sudnji čas.

A onda, jednog jutra dođoše. Hodnikom su zlokobno zvečale, cerile se esesovske čizme. Ključ, i vrata se otvaraju. Ali ona im neće otvoriti put ka betonskom dvorištu, ka iskrzanom zidu od rafala pod kojim su ginuli ilegalci, već veoma daleko u internaciju, u logore gde će ih dočekati čeljusti krematorija.

Prozvani uzimaju svoje stvari i izlaze.

Plavokosi mladić je zaspao naslonivši glavu na rame svoje devojke. Mислеći — beše to besmisleno, ali možda je negde skriveno, u toj tajanstvenoj igri sudbine, postojala nekakva nada — da će ga možda spasti, Oto Bauer se javlja umesto mladića i polazi ka vratima. I kada se činilo da je već uspeo, pozna ga jedan od ustaških agenata, njegov bivši student, i kezeći mu se udara ga šakom u lice. Krvavog i poluonesvešćenog bacaju ga u transport.

Aušvic, 1943. godine. Niko više nije imao snage da misli i o smrti. Svako je jedino čekao svoj red, ako je dotle još ostao u životu, ako nije dotle sam sebi prekratio muke. Znali su svi da oni koji su otišli na »kupanje« da su zapravo ugušeni cijankalijem. Kolona žena, dece, staraca odlazi na »kupanje«. U Otu se ponovo budi zračak nade da će možda nekom detetu spasti život. On moli stražara da ga pošalje na »kupanje« umesto nekog deteta. Stražar ga udara kundakom do besvesti. Deca su otišla na »kupanje«. A ta čudna igra sudbine i slučaja — da ostane živ, da dočeka slobodu, zadesila je baš njega.

Uznemiren, strahovito iscrpen tim užasnim slikama, ja jedva uspevam da pređem prag i stupim u sobu. Ja sam mu čestitao rođendan, pozelevši mu dobro zdravlje i još dugi niz godina života, na šta se on jedva primetno pomače uz diskretan, kiseli osmejak. Bilo mi je potpuno jasno. To se Oto samome sebi ruga, a mene možda pomalo osuđuje što mu tako širokogrudno poklanjam te konvencionalne reči nekakvog čestitanja, kao da to zapravo ima za njega nekakvog smisla posle svega. Ruka koja me dotače po ramenu, odjednom me duboko dirnu. Osetih sve to poput ropca jednog blagog povetarca na izdisaju.

Smrt je bila veoma blizu njega. Dah joj već beše prisutan u svakom uglu sobe. Smrt koja ni od čega ne preza, a toliko se borimo. Ona je bila svuda. Ledena, okrutna. Pretvorena u njegovu senku, u malu bronzanu statueta Mojsija, u jedva čujni šum vetra u granama breza ispred kuće, ili se zavukla negde u uglove praznih polica, pretvorena u nevidljive stranice knjiga od kojih ostade još jedino praznina i miris žute, krte hartije.

»Očekivao sam vas«, kazao je posle dugog ćutanja. »Juče ste mi bili neverovatno potrebni, razumete? Prava je šteta što se juče nismo videli. Danas, eto, nisam pri reči, ali juče sam bio u takvoj formi! Objasnio bih vam sve. Počev od nebeske mehanike, odgovorio bih vam i na mnoga pitanja. Ne, bez šale, osećao sam strahovitu potrebu da govorim s vama, dragi moj. Za mene to u neku ruku predstavlja moj poslednji doprinos duhovnoj nadgradnji. Pričanja, diskusije, uzgredne analize, sinteze... a da uzmem pero, da pišem, sada? — to je vreme odavno, odavno, prijatelju dragi, otrpahnulo. No, ipak i pored svega što osećam da je kraj tu, veoma blizu, želim da u granicama svog ograničenog vremena još živim u obliku nečeg korisnog, nečeg što uprkos izbrojanosti sati može da posluži kao skromna poluga za rešavanje mnogih problema. Na to imam i pravo, zar ne? Najzad, vi ste umetnik, ja bivši naučnik. Mislim da to ide zajedno.«

»Apsolutno, profesore«, rekoh. »To nas je i zbližilo, zar ne? I ne samo to, naravno. Na prvom mestu dolazi vaša ljubav prema bližnjem. Mislim da je to ta vaša nikada uništiva energija koja živi u vama i koja će kao takva ostati večna. Ona je ispunila vaše srce dostojanstvenim, sretnim mirom. To je uopšte smisao vašeg postojanja. I ona s pravom traži da se izlije, da je utrošite, da na kraju krajeva budete srećni. I zaista, vi možete biti srećni. Ja ne mogu zamisliti, svojstveno tome, nešto uzvišenije od toga. A zatim, doktore, ono ipak najvažnije: vaša koncepcija života. Hoću da kažem, sve ono što ste doživeli, preživeli, što je prošlo kroz vas i ostavilo trag, pukotine, nije nimalo moglo da utiče da promenite tu koncepciju — da živite, da treba da živite da biste se žrtvovali.«

On je hteo nešto da kaže, ali iznenada izgubi glas. Samo je u toj krajnjoj neprilici, ganut mojim oslikavanjem njegove ličnosti, ustao prišavši prozoru. Okrenuvši mi svoja malo povijena leđa, rastvorio je zastore i nadlaktivši se podupro dlanom obraz, i nekuda zalutalim pogledom zagledao se u vrt, tražeći u svemu tome neko umirenje. Onda se naglo okrenuo. Namestivši svoju leptir-mašnu reče glasno:

»Hoćete li da izađemo malo? Zaista, već dugo nismo šetali. Odjednom sam dobio neodoljivu želju da malo prošetamo.«

»Baš sam to želeo da vam predložim, doktore«, kazao sam, predosećajući da će to biti naša poslednja šetnja.

V

Oto je ležao na svom otomanu na kome se obično odmarao u toku popodnevnik časova. Bio je obučen u frak, isti onaj stari, dobri frak koji je prvi put obukao kada je na ciriškom univerzitetu bio svečano promovisan za doktora filozofije.

»Srećan sam što vas ponovo vidim. Na rastanku. Putujem.« On podiže glavu. Zanemio sam. Znao sam da je to kraj. »Da, da, putujem. Veoma daleko putujem. Lepo je to od vas što ste došli da me ispratite. Ali, ne, molim vas, ne uznemiravajte se. Ostanite veliki, gordi. Kao što sam vas ja učio. Ja sam još otputovao tamo u Aušvicu, Buhenvaldu, Mauthauzenu, sa onim milionima Jevreja. Ali, ipak sam vas učio da ostanete veliki kao što su bile velike naše žrtve. Gordi.«

Iz bašte je do nas dopirao cvrkut ptica.

»Bilo je to davno«, govorio je tiho, »u jednoj kafani na obali Ženevskog jezera. Setno je svirala jedna violina. I jedna beskrajna staza čempresa. Ptice su isto ovako pevale. Sada se vraćam nazad. Na obale Ženevskog jezera. Ja srećno putujem. Ja sam zato srećan čovek. Ipak srećan, razumete li? Kada sam već bio nekako preživeo onu grozotu, onda pred sobom, mislim, imam pravo da umrem mirno, dostojno čoveka. Da jednostavno otputujem. Bar toliko za mene na kraju puta. Ova smrt, u stvari, znači vraćanje. Uvek se vraćamo onamo odakle smo jednom pošli.« Smognuo je još toliko snage pa da se čak i nasmeje na ovu aluziju.

»Da li ste ikada videli mrtvog čoveka? Ili, da li ste ikada videli kako čovek umire?«

Naježih se.

»Ne, doktore, nikada nisam video«, jedva izustih.

»Preda mnom su umirale stotine, hiljade. Svakodnevno. Umirali su mi u naručju. Umirali su sa telom što je naličilo mlevenom mesu. Umirali su s molbom da im pregrizemo žile. Umirali su udarajući glavom o zidove. Umirali su... ne, ne, pa to nije bila smrt! To je bilo nešto hiljadu, hiljadu puta, nepojmljivo groznije od toga. A ja? Ja da ipak i dobijem nešto pošteno od života, kao neku rekompenzaciju — da srećno otputujem.«

Slušao sam ga potpuno skamenjen. Pa on sve to govori tako smireno, uzdržano, bez ikakve patetike u izrazu lica, u glasu! Sedeo sam kraj njegovog uzglavlja s rukama nemoćnim, s rukama nikada odvratnijim, težim. Niko ne može pomoći. Tu nikada niko nije mogao pomoći. On je umirao godinama a ovo je finale tragedije. Prosto je osetio da je smrt došla po njega. I — spremio se za putovanje.

Niko ne može pomoći. Čovek umire!

Ne znam šta sam ono hteo da mu kažem, ali da sam mu i kazao, on me više ne bi ni čuo. Gledao je u jednu tačku na plafonu.

Neprestano je gledao u jednu tačku na plafonu. Sklopih mu oči. Bio je na obali Ženevskog jezera i nije više znao da sam još tu, kraj njega, kao i uvek.

Oдох do prozora i otvorih ga. Video sam kako tamo iza perivoja ljudi odlaze na izlet izvan grada, a sasvim pozadi, zagubljeno u vrbama, dremalo je napušteno jevrejsko groblje, po kome je Oto Bauer šetao i gde je jednom izrazio želju da ga, kada umre, svakako tu sahranimo.

Malo, napušteno, jevrejsko groblje. Svetlost je prodirala u sobu izmešana živahnim cvrkutom ptica.

Oto Bauer se smešio.

Stajao sam kraj prozora.

»Gledajte groblje. Zar to nije galerija u kojoj se nanovo počinje živeti?« govorio je moj pokojni prijatelj.

Malo, napušteno, jevrejsko groblje.